

Glossa ordinaria jako podsumowanie osiągnięć glosatorów

Wprowadzenie

Uczonych zajmujących się prawem rzymskim po odrodzeniu studiów nad ustawodawstwem justyniańskim, których centrum stała się Bolonia¹, określa się mianem glosatorów. Nazwa ta pochodzi od podstawowej metody ich pracy, będącej zarazem jedną z form ich twórczości, czyli od glosy². Była to notatka do omawianego tekstu, zawierająca objaśnienie występujących w nim trudnych lub niejednoznacznych terminów, a z czasem także specyficzny komentarz do nich³. Glosy pozostawały w ścisłym związku z tekstem, bez którego byłyby niezrozumiałe. Glosowano wszystkie części kompilacji justyniańskiej: Instytucje, Kodeks, Digesta, a także *Authenticum*, czyli skrócone łacińskie tłumaczenie wybranych konstytucji (*Novellae*) cesarza Justyniana, ogłoszonych w języku greckim już po przyjęciu Kodeksu⁴. W pewnym

¹ Glosatorzy działali również w innych miastach Italii, a także poza jej granicami, choć to właśnie Bolonia była głównym ośrodkiem studiów glosatorów, w którym nauki pobierało, a później nauczało wielu słynnych uczonych jurystów ówczesnej epoki.

² W języku greckim γλῶσσα (*glossa*) oznacza „język”. Zob. *Słownik grecko-polski*, t. I, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1958, s. 471. Glosy były stosowane w procesie dydaktyki przez nauczycieli sztuk wyzwolonych, a także w innych dziedzinach. Autorytatywne dla siebie księgi glosowali teologowie czy filozofowie. Na temat glosowania tekstów biblijnych zob. J. Soszyński, *Glossa biblijna jako problem badawczy*, „Studia Źródłoznawcze” 2017, t. LV, s. 127-137.

³ Pergaminy zawierały tekst prawa napisany pośrodku w dwóch kolumnach, które nie zajmowały całej stronicy, toteż glosy mogły być umieszczane pomiędzy wersami jako *glosae interlineares* – glosy interlinearne, a także na marginesach stronic, stanowiąc *glosae marginales* – glosy marginalne. Glosy interlinearne jako zapisywane pomiędzy poszczególnymi wersami były raczej krótkimi wyjaśnieniami, głównie o charakterze językowym. Glosy marginalne zajmowały otaczające tekst główny marginesy, które zazwyczaj były na tyle duże, aby pomieścić dłuższe, rozciągające się na kilka linijek i bardziej złożone glosy, na ogół o charakterze interpretacyjnym. Zob. R. Wojciechowski, *O związkach dydaktyki uniwersyteckiej i form literatury naukowej w XII i XIII wieku*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3015, „Prawo” 2007, t. CCCIII, s. 176-178.

⁴ Cały materiał został podzielony na pięć *volumina*. Digesta były wydawane w trzech tomach: *Digestum Vetus* (od księgi pierwszej do drugiego tytułu księgi dwudziestej czwartej), *Infortiatum* (od trzeciego tytułu księgi dwudziestej czwartej do końca księgi trzydziestej ósmej) oraz *Digestum Novum* (od księgi trzydziestej dziewiątej do końca, czyli do księgi pięćdziesiątej). Czwarty tom obejmował pierwsze dziewięć ksiąg Kodeksu Justyniana. Pozostałe trzy księgi (*Libri Tres*) były wydawane w ra-

momencie zaistniała potrzeba usystematyzowania tego bogatego, niejednokrotnie niespójnego bądź nawet sprzecznego materiału. Zadania kompleksowego opatrzenia glosami wszystkich części kompilacji justyniańskiej podjął się Accursius, który wykorzystał osiągnięcia swoich kolegów pracujących nad egzegezą prawa rzymskiego przez ponad stulecie. Wyzwanie to postawiły przed nim nie tylko dydaktyka i nauka prawa, ale także praktyka.

Do tekstów wchodzących w skład *Corpus iuris* Accursius sporządził *apparatus*, zawierający te glosy spośród krążących w szkole bolońskiej, które uznał za najbardziej wartościowe, a także własne krytyczne względem nich spostrzeżenia. Pracując przez wiele lat, opracował w ten sposób Instytucje, Kodeks i wszystkie części Digestów. Dzieło Accursiusa, określane jako *Glossa magna* lub *Glossa ordinaria*, od imienia twórcy zwane również *Glossa accursiana*, było bardziej rozbudowane niż jakikolwiek starszy aparat. To monumentalne dzieło nie byłoby możliwe bez wysiłków poprzednich pokoleń włożonych w opracowanie całego ustawodawstwa justyniańskiego zgodnie z metodą przyjętą w szkole bolońskiej. *Glossa* ta stanowi podsumowanie działalności prawników ze szkoły glosatorów, kolejne zaś pokolenia jurystów nazywa się postglosatorami.

1. Nauka prawa przed Accursiusem

Uczeni z omawianej szkoły żyli między XI a XIII wiekiem. Szkoła ta obejmuje pięć pokoleń uczonych, których łączyła praca nad tymi samymi tekstami według określonej, z czasem ulegającej ewolucji, metody, co jest widoczne w tworzonych przez nich naukowych opracowaniach. Kolejne pokolenia glosatorów sporządzały coraz bardziej szczegółowe objaśnienia do analizowanych tekstów. Stosowaną przez nich metodą była metoda dialektyczna, charakterystyczna dla średniowiecznej scholastyki. Glosatorzy przyjmowali założenie, że sprzeczności w obrębie rozpatrywanego materiału mają jedynie charakter pozorny i starali się szukać godzących je rozwiązań oraz wskazywać stosowne reguły rządzące danym zagadnieniem. Jak jednak ukazują nam źródła, miesali oni odmienne poglądy na różne tematy.

Powstanie szkoły glosatorów, czyli szkoły, która naukowo zajmowała się studium tekstów prawodawstwa justyniańskiego, tradycyjnie łączy się z niejakim Irneriusem⁵ (1005?-1135). Jak podkreśla się w nauce, jego znaczenie polega

mach tzw. *Volumen parvum* wraz z Instytucjami i *Authenticum*, podzielonymi na dziewięć *collationes*. Dodawano tam także *Libri Feudorum*.

⁵ Na temat Irneriusa zob. H. Lange, *Römisches Recht im Mittelalter*, t. I: *Die Glossatoren*, München 1997, s. 154-162; E. Cortese, s.v. *Irnerio*, [w:] *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, vol. 62, Roma 2004, s. 600-605; R. Wojciechowski, *Irnerius – założyciel szkoły glosatorów*, [w:] M. Marszał, J. Przygodzki (red.), *Wybitni prawnicy na przestrzeni wieków*, Wrocław 2006, s. 30-35.

na oddzieleniu nauki prawa od praktyki prawniczej⁶. W swojej działalności Irnerius wykorzystywał doświadczenie zdobyte prawdopodobnie w szkole sztuk wyzwolonych. Irnerius w istocie, jak wskazują źródła, nie był uczonym, który poświęcił się jedynie intensywnym studiom, angażował się także w życie polityczne i był doradcą prawnym możliwych swojej epoki. Jako jego intelektualnych spadkobierców wymienia się tzw. czterech doktorów⁷, czyli Bulgarusa⁸ (1148?-1166?), Martinusa Gosię⁹ (1154?-1166?), Jacobusa¹⁰ (1151?-1178?) oraz Hugo di Porta Ravennate¹¹ (1151?-1171?), z których dwóch pierwszych, bardziej znanych, przedstawia się często jako antagonistów. Bulgarus był zwolennikiem bardziej konserwatywnego myślenia na temat zagadnień prawnych, oparcia się na tekście ustawy i legalizmu. Martinus zaś uchodził za rzecznika bardziej swobodnego podejścia i zasady *aequitas*. Ci dwaj uczeni zapoczątkowali dwa kierunki w szkole, a ich poglądy stały się załączkami dyskusji i sporów naukowych, owocującymi *dissensiones dominorum*¹². Głównymi przedstawicielami bulgarystów wśród następnego pokolenia glosatorów są Rogerius¹³ (1161?-1192?) i Johannes Bassianus¹⁴. Uczniem zaś Martinusa był pochodzący z Piacenzy Placentinus¹⁵ († 1192), który nauczał początkowo w Bolonii, a później na skutek konfliktu personalnego¹⁶ wyjechał do Montpellier, gdzie założył szkołę prawa¹⁷.

⁶ R. Wojciechowski, *Uczeni prawnicy średniowiecza wobec „iura propria” miast włoskich*, [w:] E. Kozerska, M. Maciejewski, P. Stec (red.), *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis: księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, Opole 2015, s. 115-125.

⁷ Z postaciami tymi wiąże się następująca legenda, będąca w istocie parafrazą legendy związanej z Arystotelesem. Wokół umierającego Irneriusa zgromadzili się jego czterej uczniowie, aby wskazać nowego przywódcę szkoły. Irnerius miał wypowiedzieć następujące słowa: *Bulgarus os aureum, Martinus copia legum, Mens legum est Ugo, Jacobus id quod ego*. Podobnie jak Arystoteles, który wyznaczył w ten sposób Teofrasta, Irnerius wybrać miał na swego następcę Jacobusa. Zob. F. Calasso, *Medio evo del diritto* vol. I: *Le fonti*, Milano 1954, s. 512.

⁸ Na temat Bulgarusa zob. B. Paradisi, s.v. *Bulgaro*, [w:] *Dizionario...*, vol. 15, 1972, s. 47-53; H. Lange, *op. cit.*, s. 162-170.

⁹ Zob. H. Lange, *op. cit.*, s. 170-178.

¹⁰ *Ibidem*, s. 178-183.

¹¹ *Ibidem*, s. 183-189.

¹² Począwszy od Bulgarusa i Martinusa, zarysowują się dwa nurty. Jeden z nich grupował uczonych, którzy myśleli podobnie jak Bulgarus (wymienić tutaj należy Joannesa Bassianusa, Azona czy Accursiusa). Uczeni z drugiego nurtu, tak jak Martinus, kładli nacisk na zasady słuszności; zaliczamy tutaj Placentinusa i Pilliusa.

¹³ Zob. H. Lange, *op. cit.*, s. 192-200.

¹⁴ U. Gualazzini, s.v. *Bassiano*, [w:] *Dizionario...*, vol. 7, 1970, s. 140-142; H. Lange, *op. cit.*, s. 215-226.

¹⁵ Zob. H. Lange, *op. cit.*, s. 207-214.

¹⁶ Z powodu zastrzeżeń wobec Fryderyka Barbarossy. W dziedzinie polityki stanął przeciwko cesarzowi po stronie włoskich miast.

¹⁷ Placentinus nie był jedynym uczonym, który emigrował ze swojego kraju. Uczynił to również m.in. Vacarius, który wyjechał do Anglii.

Kolejne pokolenie glosatorów jest reprezentowane przez uczniów Johannes Bassianusa. Należą do nich Azo¹⁸ († 1220? lub 1229?) i Hugolinus de Presbiteris¹⁹ († ok. 1233). Ostatnie pokolenie glosatorów tworzą Pillius da Medicina²⁰ († ok. 1213), uczeń Hugolinusa, Odofredus de Denariis²¹, oraz najsłynniejszy uczeń Azona – Accursius.

Irnerius i jego uczniowie do ustawodawstwa Justyniana podchodzili ze szczególną estymą. Uznawali je za obowiązujące prawo, bez względu na fakt, że zostało wydane około 500 lat wcześniej, a nawet było zapomniane przez wieki. Uważali, że prawo to ma przewagę nad poszczególnymi prawami różnych narodów, dlatego że jest prawem imperium.

Twórczość glosatorów pozostawała w ścisłym związku z nauczaniem w szkole bolońskiej i na innych uniwersytetach tamtych czasów²². Ponowne odkrycie ksiąg justyniańskich zaspokoilo potrzebę posiadania autorytatywnego tekstu w dziedzinie prawa. Centralnym punktem zajęć była lektura jednej z ksiąg praw. Profesorowie podczas zajęć czytali i omawiali wraz ze studentami poszczególne fragmenty ustawodawstwa justyniańskiego, później zaś spisywali efekty wcześniejszych ustaleń. Czasem zapisków dokonywali sami uczniowie. W ten sposób powstawały *glosae redactae* i *glosae reportatae*. Pisma pozostawione przez glosatorów były odzwierciedleniem prowadzonych przez nich zajęć akademickich²³.

Podstawową metodą pracy glosatorów było tworzenie glos do opracowywanych tekstów. Od powstania kompilacji justyniańskiej do początków działalności szkoły minęło kilka wieków. Opisywane w nim prawa i instytucje nie zawsze były zrozumiałe dla średniowiecznych uczonych. Zmieniła się także łacina. Pierwsze pokolenia glosatorów postawiły sobie za cel zrozumienie tekstu, a efekty swej pracy przedstawiali w formie glos. O tym, do kogo dana glosa należy, mówią nam *sigla*, czyli inicjały autorów umieszczane pod tekstem²⁴. Nie ma jednak zupełnej pewności co do pierwotnego autorstwa danej myśli, jako że uczeni z kolejnych pokoleń przepisywali ustalenia swoich poprzedników, nie zawsze zaznaczając ich pochodzenie, a czasem przypisując sobie ich autorstwo. W miarę opracowywania tekstów liczba glos rosła. Glosy miały różny charakter. Mogły to być objaśnienia językowe do mogących budzić wątpliwości wyrażen, czasem w formie podania synonimu, który autor

¹⁸ Szerzej zob. H. Lange, *op. cit.*, s. 255-271; P. Fiorelli, s.v. *Azzone*, [w:] *Dizionario...*, vol. 4, 1962, s. 774-781.

¹⁹ H. Lange, *op. cit.*, s. 271-278.

²⁰ *Ibidem*, s. 226-236.

²¹ *Ibidem*, s. 323-334.

²² Zob. R. Wojciechowski, *O związkach dydaktyki...*, s. 175-187.

²³ P. Weimar, *Die legistische Literatur der Glossatorenzeit*, [w:] H. Coing (ed.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte, t. I. Mittelalter (1100-1500)*, München 1973, s. 140-146.

²⁴ *Sigla Accursiusa* to: *Acc.*, *Ac.*, rzadziej *A.* lub *Accur.*

uznał za bardziej znany, lub lepiej odpowiadające średniowiecznej łacinie, albo dopowiedzenia w postaci innego wyrazu lub wyrazów. Glosy bardziej złożone wyjaśniają nie tylko pojedyncze terminy, ale całą normę wraz z jej różnymi elementami. Glosatorzy dokonywali również podsumowań tytułów i fragmentów poprzez krótki tekst o charakterze *introductiones titulorum*, *introductiones legum*, w celu wyeksponowania przedmiotu w nim uregulowanego. Czasami mistrz przedstawiał *casus*, obrazujący konkretny przypadek prawny, o którym była mowa w analizowanym fragmencie. Glosy mogły mieć charakter *notabilia* (zaznaczane skrótem no. lub nota), które wskazują fragment tekstu, uznany przez autora za szczególnie ważny, ponieważ zawiera ogólną zasadę. Wymieniano także inne fragmenty z kompilacji justyniańskiej, a czasem z prawa kanonicznego, które wiązały się z omawianym zagadnieniem. Rozróżniano fragmenty, które były zgodne (*concordantiae*), oraz te, które były pozornie sprzeczne (*contrarietates*). Ponieważ celem glosatorów było znalezienie rozwiązania (*solutio*) tych sprzeczności, przytaczali oni różne sposoby rozwiązywania problemu zaproponowane przez swoich poprzedników i opowiadali się za najbardziej ich zdaniem słusznym rozwiązaniem.

Dzięki pracy glosatorów marginesy okalające tekst kompilacji justyniańskiej, zwłaszcza w trudniejszych do interpretacji fragmentach, wypełniły się gęstą siecią glos. Zrodziła się w związku z tym potrzeba ich selekcji. Takiej selekcji dokonywano w ramach sporządzania tzw. aparatu, zawierającego zestaw uznanych przez danego mistrza glos do pewnej części tekstu i stanowiącego przewodnik czy też podręcznik dla jego uczniów. Najbardziej okazałym dziełem tego typu jest właśnie dzieło stworzone w połowie XIII wieku przez Accursiusa.

W związku z dydaktyką pozostawały także *distinctiones* i *divisiones*, które były również wydawane osobno, tworząc odrębny gatunek literacki²⁵. Podobnie było z *quaestiones*²⁶. Był to gatunek literacki, w ramach którego glosatorzy starali się rozstrzygnąć konkretną kwestię prawną poprzez przedstawienie przepisów prawa i odpowiednią argumentację. Wybierano takie problemy prawne, które w analizowanych tekstach prawa nie dawały jednoznacznej odpowiedzi. Był to zatem gatunek pozwalający w znacznym większym zakresie na wyrażenie odmiennych poglądów i ukazanie samodzielnego myślenia.

²⁵ Zob. P. Weimar, *op. cit.*, s. 227-237; H. Lange, *op. cit.*, s. 134-138.

²⁶ Zob. P. Weimar, *op. cit.*, s. 144-145, 222-226; H. Lange, *op. cit.*, s. 129-132; G. Fransen, *Les Questions Disputées dans les Facultés de Droit*, [w:] B.C. Bazàn, J.W. Wippel, G. Fransen, D. Jacquart, *Les questions disputées et les questions quodlibétiques dans les facultés de Théologie, de Droit et de Médecine*, Turnhout 1985, s. 248-255; A. Belloni, *Le questioni civilistiche del secolo XII. Da Bulgaro a Pillio da Medicina e Azzone*, Frankfurt am Main 1989, s. 3-8; M. Bellomo, *Quaestiones in iure civili disputatae. Didattica e prassi colta nel sistema del diritto comune fra duecento e trecento*, Roma 2008.

Odrębnie spisywano również zasady prawne, tworząc zbiory zwane *Brocarda* (*brocardica, notabilia, generalia*)²⁷ oraz *Dissensiones dominorum*²⁸, które zawierają zestawienie opinii różnych glosatorów na temat rozwiązywania poszczególnych problemów prawnych.

Bardziej zaawansowaną formą komentowania tekstu wykorzystywaną przez glosatorów były summy (*summae*)²⁹. Są to podsumowania poszczególnych tytułów ustawodawstwa justyniańskiego, zawierające dodatkowe elementy. Omówienia te inaczej niż aparaty były wydawane niezależnie od źródeł prawa. Autorami *summae* do Kodeksu byli Rogerius, Placentinus, Azo. Ten ostatni jest autorem dwóch wielkich dzieł: *Summa Codicis* i *Summa Institutionum*. Podjął się również wyzwania, jakim było opracowanie w podobny sposób Digestów, jednak dzieło to nie zostało dokończone.

2. Sylwetka autora

O życiu Accursiusa³⁰, jednego z najbardziej znanych prawników średniowiecza, wiadomo stosunkowo mało, a wiele spośród informacji, które na jego temat posiadamy, jest niepewnych lub sprzecznych. Już nawet jego domniemane imię – Franciscus – jest niepewne³¹. Wiedzę o jego losach czerpiemy głównie z dwóch czternastowiecznych kronik florenckich – Filippa Villaniego: *De origine civitatis Florentiae* oraz Domenica Bandiniego: *Fons mirabilium universi*³². Accursius urodził się w rodzinie bogatego rolnika³³

²⁷ Zob. S. Kuttner, *Réflexions sur les brocards des glossateurs*, [w:] *Mélanges Joseph de Ghellinck*, t. 2, Gembloux 1951, s. 767-792, reprint [w:] S. Kuttner, *Gratian and the Schools of Law*, London 1983, rozdz. IX; H. Lange, *op. cit.*, s. 142-146.

²⁸ Zob. H. Lange, *op. cit.*, s. 146-149.

²⁹ Zob. E.M. Meijers, *Sommes, Lectures et Commentaires*, [w:] *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano*, Bologna-Roma 17-27 kwietnia 1933, vol. I, Pavia 1934, s. 431 i n.; P. Weimar, *op. cit.*, s. 188-192; H. Lange, *op. cit.*, s. 124-129.

³⁰ Etymologię swojego nazwiska podaje sam Accursius w *Glossie*, uznając, że jest to właściwe imię, ponieważ śpieszy się on i pomaga przeciwko ciemności prawa cywilnego: *Honestum nomen, dictum quia accurrit et succurrit contra tenebras iuris civilis*, Accursius, *Glossa ordinaria*, Lugduni 1627, kol. 1755, *Ad senatusconsultum Trebellianum*, l. *facta*, § *si nominis* [D. 36.1.65.10], gl. *conditio bona*. Pancirolus jest zdania, że ta glosa została dodana przez syna Accursiusa, Franciscusa. Zob. G. Pancirolus, *De claris legum interpretibus libri quattuor*, ed. C.G. Hoffmann, Lipsiae 1721, s. 120: *Nonnulli vero id non ab ipso, sed ab ejus filio adjectum fuisse contendunt*.

³¹ R. Figueira, s.v. *Accursius*, [w:] Ch. Kleinhenz (ed.), *Medieval Italy: An Encyclopedia*, New York 2004, s. 2.

³² Biografiami Accursiusa są także Thomas Diplovatatus (1468-1541), *Liber de claris iuris consultis*, ed. F. Schulz, H. Kantorowicz, G. Rabotti, *Bononiae* 1968; Guido Panziroli (1523-1599), *De claris legum interpretibus libri quatuor*; Mauro Sarti (1709-1766), M. Sarti, M. Fattorini, *De claris Archigymnasii Bononiensis Professoribus a saeculo XI usque ad saeculum XIV*, t. I, cz. 1, Bononiae 1769.

³³ Por. R. Figueira, s.v. *Accursius...*, s. 2.

między 1181 a 1185 r., prawdopodobnie w Bagnolo³⁴, małym miasteczku, położonym w połowie drogi między Impruneta i Montebuoni, nieopodal Florencji³⁵.

Nie ma pewności co do wieku, w którym rozpoczął studia prawnicze. Niektóre źródła podają, że zaczął studiować prawo w roku 1218, czyli w czwartej dekadzie swego życia³⁶. Prawdopodobnie nastąpiło to jednak wcześniej³⁷. Jeden z dokumentów, znalezionych w archiwum katedry bolońskiej, mówi, że w 1221 r. był już doktorem praw³⁸. Wśród nauczycieli, z którymi zetknął się Accursius podczas swoich studiów, był Azon, a być może także Jacobus Balduini³⁹.

Accursius był dwukrotnie żonaty. Legenda głosi, że jego pierwszą żoną była córka Azona, nie ma na to jednak dowodów, podobnie jak na to, że jego córka lub córki nauczały prawa⁴⁰. Z pierwszego małżeństwa miał syna Franciscusa (Francesco), z drugiego zaś trzech synów: Cervottusa (Cervotto), Wilhelmusa (Guglielmo) i Cursinusa (Corsino)⁴¹. Najbardziej znany spośród dzieci Accursiusa jest Franciscus. Trzech spośród jego synów podążyło ścieżką kariery prawniczej, jak to ujęła Nicoletta Sarti, „w różny sposób przyczyniając się do prestiżu ojcowskiego imienia w środowisku akademickim drugiej połowy XIII wieku”⁴². Nauczając przez długi czas, Accursius wykształcił wiele pokoleń studentów, jednak w ich gronie było stosunkowo niewiele wybitnych osobowości. Do grona znanych jego uczniów zaliczał

³⁴ Inna propozycja to Certaldo. Zob. G. Speciale, *Accursius fuit del Certaldo...*, „Rivista internazionale di diritto comune” 1990, vol. 1, s. 111-120.

³⁵ Na temat życia Accursiusa zob. F.C. von Savigny, *Histoire du droit romain au moyen age, t. IV, traduite de l'allemand sur la dernière édition par Ch. Guenoux*, Paris 1839, s. 142-144; H. Lange, *op. cit.*, s. 334; P. Collva, *Documenti per la biografia di Accursio*, „Atti Studi Accursiani” 1968, t. II, s. 381-458.

³⁶ N. Sarti, *Accursio*, [w:] *Enciclopedia italiana – Il Contributo italiano alla storia del Pensiero – Diritto*, Roma 2012, s. 47-50, dostęp online http://www.treccani.it/enciclopedia/accursio_%28II-Contributo-italiano-alla-storia-del-Pensiero-Diritto%29/ [dostęp: 08.09.2019].

³⁷ F.C. von Savigny, *op. cit.*, s. 143; P. Fiorelli, *Accorso*, [w:] *Dizionario...*, vol. I, 1960, s. 116-121, dostęp online [http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_(Dizionario-Biografico)) [dostęp: 08.09.2019].

³⁸ M. Sarti, M. Fattorini, *op. cit.*, s. 145 i n.

³⁹ Zob. R. Abbondanza, *Iacopo Baldovini*, [w:] *Dizionario...*, vol. V, 1963, s. 523; H. Lange, *op. cit.*, s. 337; F. Soetermeer, *Doctor suus? Accurse et Jacques Balduin*, [w:] P. Linehan (ed.), *Life, Law and Letters: Historical Studies in Honour of Antonio García y García*, Rome 1998, s. 795-814.

⁴⁰ F.C. von Savigny, *op. cit.*, s. 144; P. Fiorelli, *Accorso...*

⁴¹ Zob. F.P.W. Soetermeer, *Recherches sur Franciscus Accursii, Ses Casus Digesti Novi et sa répétition sur la loi Cum pro eo (C. 7,47 un.)*, „Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis / Revue d'histoire du droit / The Legal History Review” 1983, vol. 51, s. 3-49; F.P.W. Soetermeer, *Les fils d'Accurse et l'École d'Orléans*, „Bulletin de la Société archéologique et historique de l'Orléanais” 1985, vol. 9, s. 69-80; F.P.W. Soetermeer, *Un professeur de l'Université de Salamanque au XIIIe siècle: Guillaume d'Accurse*, „Anuario de historia del derecho español” 1985, vol. 55, s. 753-765; G. Mazzanti, s.v. *Guglielmo (Guillelmus, Wilhelmus) d'Accorso*, [w:] *Dizionario...*, vol. LX, 2003, [http://www.treccani.it/enciclopedia/guglielmo-d-accorso_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/guglielmo-d-accorso_(Dizionario-Biografico)) [dostęp: 08.09.2019].

⁴² N. Sarti, *op. cit.*

się jego syn Franciscus, Vincentius Hispanus (Vincenzo Ispano), a być może także przyszedł papież Innocenty IV (Sinnibaldo Fieschi) i Odofredus⁴³.

Accursius nie ograniczył się do nauczania i pracy naukowej, pisał również porady prawne z różnego zakresu⁴⁴, a także przeprowadzał egzaminy dla notariuszy⁴⁵. Jak podaje Savigny⁴⁶, w 1252 r. został asesorem podesty Bolonii; była to funkcja zastrzeżona tylko dla cudzoziemców. Obywatelstwo tego miasta miał otrzymać nieco później. Inni uczeni uznali jednak ten fakt za mało prawdopodobny między innymi dlatego, że Accursius w tym czasie był już człowiekiem sławnym, a urząd ten był słabo opłacany. Poza tym musiałby także w tym czasie zrezygnować z działalności akademickiej. Niezależnie od tego fakt, że Accursius był już wówczas obywatelem Bolonii, znajduje potwierdzenie w dokumencie z 1248, w którym jest mowa o jego członkostwie w *Societas Tuscorum*, stowarzyszeniu bolończyków, pochodzących z Toskanii⁴⁷, co przekreślałoby możliwość sprawowania wyżej wskazanej funkcji.

Sława i pozycja Accursiusa pozwoliła zgromadzić mu znaczny majątek⁴⁸. Przyczyniły się do tego dochody osiągnięte dzięki pracy uniwersyteckiej, takie jak pensje czy podarunki, które otrzymywał w związku z promocją doktorską, jak również zarobki związane z pracą zawodową. Zachowały się jednak informacje o nieetycznym jego wykorzystywaniu zarówno przez samego Accursiusa, jak i przez jego syna, Franciscusa. Mieli oni mianowicie pożyczać pieniądze uczniom na wysoki, lichwiarski procent⁴⁹. Nie sposób dziś chyba rozstrzygnąć o prawdziwości tych zarzutów.

Pod koniec życia, wycofując się do wiejskiej posiadłości, poświęcił się całkowicie kontynuacji swego *opus magnum*. H. Kantorowicz wysnuł teorię, że w tym czasie Accursius zaczął opracowywać inne dzieło, a mianowicie encyklopedię obojga praw. Przypuszczenie to oparł na rekonstrukcji biblioteki Accursiusa⁵⁰.

Zmarły w bliżej nieokreślonym czasie, między 1259 a 1263 rokiem⁵¹, Accursius został pochowany w klasztorze św. Dominka w Bolonii, a następnie przeniesiony

⁴³ P. Fiorelli, *Accorso...*

⁴⁴ Większość z tych, którymi dysponujemy, napisał razem z innymi uczonymi w latach 1230-1258. Zob. H. Lange, *op. cit.*, s. 338.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ F.C. von Savigny, *op. cit.*, s. 142.

⁴⁷ P. Fiorelli, *Accorso...*; H. Lange, *op. cit.*, s. 338.

⁴⁸ W *Glossie* wspomina swój pałac z widokiem na *Piazza Maggiore* w Bolonii, obecnie włączony do budynków mieszczących urzędy miejskie o nazwie „Palazzo d'Accursio”. Na wsi, w pobliżu Budrio, miał willę „Riccardina”, w której prawdopodobnie po przejściu na emeryturę kończył swoją najsłynniejszą pracę.

⁴⁹ Accursius z pewnością nie gardził pieniędzmi. W swoim komentarzu do D.1, 1, 1, 1 najpierw naucza, że *civilis sapientia est vera philosophia*, ale później dodaje: *licet pecuniam non abiciamus*. Zob. F.C. von Savigny, *op. cit.*; H. Lange, *op. cit.*, s. 339.

⁵⁰ H. Kantorowicz, *Accursio e la sua biblioteca*, „Rivista Storia Diritto Italiano” 1929, vol. 2.

⁵¹ Villani i Bandini podają, że Accursius żył siedemdziesiąt osiem lat. Zob. H. Kantorowicz, *op. cit.*, s. 58-59; E. Genzmer, *Zur Lebensgeschichte des Accursius*, [w:] *Festschrift für Leopold Wenger*, t. II; *Zu*

do marmurowego grobowca zamówionego przez jego syna, Franciscusa, na terenie bazyliki św. Franciszka w Bolonii⁵².

Kwestia, czy Accursius był autorem innych dzieł poza *Glossa magna*, jest sporna. Przypisywane mu autorstwo *Summa Authentici* może w istocie być zasługą Johanna Bassianusa, *Summa Feudorum* zaś mogła wyjść spod pióra Hugolinusa albo Jacobusa Columbusego, *Tractatus de arbitriis* natomiast jest w istocie dziełem Azona⁵³.

Accursius dzięki swojemu wielkiemu dziełu był jednym z najbardziej wpływowych prawników w dziejach ludzkości. Jego *Glossa* w ogromnej mierze przyczyniła się do recepcji prawa rzymskiego do praw europejskich. Kolejne pokolenia prawników, zwanych komentatorami, niezmiennie powoływały się właśnie na dzieło Accursiusa.

3. *Opus magnum*

Najważniejszym dziełem Accursiusa była *Glossa magna*, zwana także *Glossa ordinaria*⁵⁴. Stanowiło ono odpowiedź na potrzebę uporządkowania zarówno dla celów nauki, jak i praktyki prawa dorobku gromadzonego podczas ponad półtorawiecznej działalności szkoły glosatorów, kiedy to poszczególne teksty *Corpus Iuris Civilis* obrastały coraz to szerszym aparatem glos sporządzanych przez różnych uczonych⁵⁵. Każde następne pokolenie glosatorów pracowało nad tekstem opatrzonym glosami swoich poprzedników, dodając do nich własne spostrzeżenia. Z czasem stały się one tak liczne, że przytłaczały oryginalny tekst, co utrudniało korzystanie z tegoż materiału. Accursius podjął zatem próbę stworzenia kompletnego aparatu, poprzez wybór glos, które jego zdaniem stanowiły najlepszą interpretację tekstów rzymskich⁵⁶.

Accursius pracował wytrwale przez większą część swojego życia i nawet w wieku podeszłym wprowadzał pewne poprawki. Legenda głosi, że w tworzeniu owego dzieła konkurował z Odofredusem, który miał wpaść na ten sam pomysł. Accursius miał nawet symulować chorobę, by skończyć opracowywanie *Glossy* w odpowied-

seinem 70. Geburtstag dargebracht von Freunden, München 1945, s. 223-241; P. Fiorelli, *Minima de Accursius*, „Annali di studi del diritto” 1958, vol. II, s. 345-359; H. Lange, *op. cit.*, s. 341.

⁵² N. Sarti, *op. cit.*

⁵³ R. Figueira, s.v. *Accursius*..., s. 3.

⁵⁴ Zwana także *Glossa magistralis*. Zob. R. Figueira, s.v. *Glossa ordinaria: roman law*, [w:] Ch. Kleinhenz (ed.), *op. cit.*, s. 437.

⁵⁵ *Glossa*, jak to ujął Ennio Cortese, była uznawana za jedno duże drzewo, do którego każdy mistrz mógł dodawać lub usuwać gałęzie i liście, ale którego wspólny pień przechodził przez pokolenia. E. Cortese, *Le Grandi Linee, Della Storia Giuridica Medievale*, Roma 2000, s. 316.

⁵⁶ Pomysł stworzenia *Glossa ordinaria* miał zaczerpnąć od autora podobnej *Glossy* do *Decretum Gratiani* Johannes Teutonicus. Zob. R. Figueira, s.v. *Glossa ordinaria*..., s. 437. F.C. von Savigny jednak podaje to w wątpliwość. Zob. F.C. von Savigny, *op. cit.*, s. 146.

nim terminie i tym samym pokonać rywala⁵⁷. Accursius zaczął układać *Glossę* w latach dwudziestych XIII wieku, najprawdopodobniej od Instytucji⁵⁸. Nieznana jest jednak dalsza kolejność glosowanych tekstów. F.C. von Savigny podaje, że *Glossa* do Kodeksu powstała w 1227 r.⁵⁹ *Glossa* do Instytucji mogła pojawić się w dwóch redakcjach (co bywa jednak kwestionowane)⁶⁰, a jak twierdzi Thomas Diplovatatus, Accursius zamierzał uczynić to samo w przypadku innych części ustawodawstwa justyniańskiego, w czym jednak przeszkodziła mu śmierć⁶¹. Według obliczeń E. Seckela *Glossa ordinaria* zawiera ponad 96 tysięcy glos, co odzwierciedla ogrom pracy, jaką w systematyzację osiągnięć glosatorów włożył Accursius⁶².

Glossa ordinaria charakteryzuje się specyficzną organizacją tekstu. Na środku strony umieszczano tekst komentowanego tekstu prawnego, wokół którego na wszystkich czterech marginesach umieszczano glosy. Miała więc ona charakter marginalny. Komentowany tekst był zapisywany większymi literami niż komentarz do niego. Objętość poszczególnych glos była różna, niektóre z nich były lakoniczne, inne zaś bardziej rozbudowane.

Dzieło to nosi cechy wcześniejszych gatunków literackich tworzonych przez kolejne pokolenia glosatorów od czasów Irneriusa, takich jak: *apparatus*, *summa*, *distinctiones*, *quaestiones* czy *dissensiones doctorum*. Accursius wykorzystał ustalenia wcześniejszych glosatorów, studiujących i komentujących *Corpus Iuris Civilis*,

⁵⁷ *Beneventanus Imolensis Comentum super Dantis Aldigherij Comoediam nunc primum integre in lucem editum, sumptibus Guilielmi Warren Vernon curante Jacobo Philippo Lacaita*, t. I, Florentiae 1887, XV, s. 522-523. A także „Et sciendum, quod Accursius [...] concurrat autem cum Odofredo de Odofredis nobili de Bononia. Ipse tamen tamquam astutissimus, de industria inclusit se in domo, fingens se laborare morbo quattuoriduanae febris et faciebat omni die venire medicum ad colorandum factum; et interim summopere et summo studio glossavit leges, et celeriter accessit ad curiam et fecit publicari et authenticari suum opus, quo facto et scito, Odofredus scripsit diffusius et copiosius sed tarde”. T. Diplovatatus, *op. cit.*, s. 81.

⁵⁸ Zob. H. van de Wouw, *Einige Bemerkungen über die Glosse des Accursius zum „Digestum Vetus“*, [w:] J.A. Ankum (ed.), *Satura Roberto Feenstra sexagesimum quintum annum aetatis complenti ab alumnis collegis amicis oblata*, Fribourg 1985, s. 355-370; F. Soetermeer, *L'ordre chronologique des apparatus d'Accurse sur les libri ordinarii*, [w:] M.J. Peláez (ed.), *Historia del derecho privado, Trabajos en homenaje a Ferran Valls i Taberner*, Barcelona 1989, s. 2867-2892.

⁵⁹ F.C. von Savigny, *op. cit.*, s. 146.

⁶⁰ Opracowywaniem krytycznego wydania *Glossy* do Instytucji zajął się w XX w. P. Torelli. Zob. P. Torelli, *Per l'edizione critica della glossa accursiana alle Istituzioni*, „Rivista di Storia del Diritto Italiano” 1934, vol. 7, s. 429-584; *Accursii Fiorentini glossa ad Institutiones Iustiniani imperatoris (Liber I). Ad fidem codicum manuscriptorum curavit Petrus Torelli antecessor Bononiensis*, Bologna 1939.

⁶¹ „Apparatum glossarum qui est super libro institutionum puto esse maioris autoritatis aliis, quia magis digeste edidit et bis revidit, cum haberet etiam animum alios apparatus revidendi, sed morte preventus non potuit”.

⁶² 22 365 glos dla *Digestum vetus*, 17 969 do *Infortiatum*, 22 243 do *Digestum novum*, 17 814 do Kodeksu, 4737 do Instytucji, 7013 do *Authenticum* i 680 do *Libri Feudorum*. Zob. E. Seckel, *Über neuere Editionen juristischer Schriften aus dem Mittelalter*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung” 1900, vol. 21, s. 251.

a także *Libri feudorum*, czyli zbiór lombardzkiego prawa feudalnego. *Glossa ordinaria* zawiera zatem glosy wcześniejszych mistrzów, takich jak Irnerius, Martinus, Bulgarus, Placentinus, Hugolinus, Rogerius, Johannes Bassianus, Albericus, Pilius, Jacobus, Hugo, Azon, ale prawdopodobnie także ustalenia glosatorów współczesnych Accursiusowi, jak Odofredus, Symon Vincentius czy Jacobus Balduini⁶³. O ile jurysci z wcześniejszych generacji zostali oznaczeni za pomocą *sigla*, o tyle uczeni współcześni Accursiusowi nie są w jego dziele wymieniani⁶⁴.

Istnieje około 1200 rękopisów z tekstem *Glossa ordinaria* i nie sposób wskazać, który był pierwowzorem. Rękopisy różnią się dodatkami, o których w wielu przypadkach nie można powiedzieć, czy pochodzą od samego Accursiusa (co nie jest wykluczone, ponieważ pracował nad *Glossą* aż do śmierci), czy są już dziełem późniejszych uczonych⁶⁵. Instytucje justyniańskie glosowane przez średniowiecznych jurystów różnią się nieco od wydań współczesnych, te różnice jednak są w porównaniu z innymi częściami *Corpus iuris* stosunkowo najmniejsze⁶⁶.

Tekstem bazowym dla Accursiusa w przypadku Digestów była *Vulgata*. H. Lange uznał jego własny wkład w merytoryczną treść glos do Digestów za niepewny, przyjmując, że korzystał on z ustaleń swoich poprzedników⁶⁷. Cechą charakterystyczną jest pomijanie przez Accursiusa lub oddawanie za pomocą łacińskiego tłumaczenia fragmentów i wyrazów napisanych w oryginalnym tekście Digestów w języku greckim. Autorstwo tych przekładów jest nieznanne, nie ma także dowodów na to, że autor *Glossa ordinaria* władał językiem greckim⁶⁸.

Kodeks zgodnie ze średniowiecznym rozumieniem zawiera tylko księgi od 1 do 9 oryginalnego Kodeksu Justyniana. Z jednej strony brakuje w nim greckich konstytucji⁶⁹, a drugiej dodano ponad 200 noweli. Są to głównie fragmenty uzupełniające i modyfikujące konstytucje cesarskie, a także pewne konstytucje cesarzy niemieckich, z których najbardziej znanymi są *Authentica Habita* i *Authentica Sacramenta Puberum*⁷⁰. W Kodeksie pomijane są informacje, do kogo skierowana była dana konstytucja i przez kogo została wydana⁷¹. Księgi od 10 do 12 Kodeksu wydawane były osobno. Glosy do nich nie są tak szczegółowe jak do poprzednich ksiąg⁷².

⁶³ R. Figueira, s.v. *Glossa ordinaria*..., s. 437.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Zob. H. Lange, *op. cit.*, s. 349.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 346-347.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 346.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Np. C. 1, 12.

⁷⁰ H. Lange, *op. cit.*, s. 346.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, s. 348.

Authenticum zawiera w oryginalnej formie 134 nowele. Już poprzednicy Accursiusa podzielili je na dziewięć części, prawdopodobnie na wzór Kodeksu. Nie wszystkie z nich doczekały się glosy sporządzonej przez Accursiusa. Autor ten opatrzył aparatem 97 nowel, których wybór być może był związany z procesem nauczania⁷³. *Authenticum* nie było tak intensywnie opatrzone glosami jak inne części *Corpus iuris*. Przyczyną tego, że są tam raczej serie pojedynczych glos niż ciągły komentarz, jest prawdopodobnie to, że Accursius nie znalazł w tym względzie odpowiedniego materiału sporządzonego przez swoich poprzedników. Być może on i jego poprzednicy poświęcili mniej uwagi glosowaniu *Authenticum*, ponieważ najważniejsze ich elementy zostały uwzględnione w glosach do Kodeksu⁷⁴.

Zakończenie

Okres, w którym działała szkoła glosatorów, był czasem niezwykle istotnym dla europejskiej kultury prawnej. Nastąpiło wówczas odrodzenie zainteresowania prawem rzymskim, a Digesta, Kodeks, Instytucje i Nowele odzyskały stopniowo utracone znaczenie. Prawnicy średniowiecza mieli świadomość, że oferowało ono szczególnie skuteczny sposób rozwiązania problemu, jakim było poszukiwanie kompletnego, niezawodnego prawa, odpowiadającego coraz bardziej rosnącym potrzebom społeczno-gospodarczym. Wymagało ono jednak odpowiedniej interpretacji, którą zapewniały szkoły prawa. Pracujący w ich ramach mistrzowie pokrywali oryginalny tekst siatką różnego typu odniesień, mających na celu dogłębne jego zrozumienie. W toku tej pracy dochodzili do różnych, czasem przeciwstawnych wniosków, które wynikały m.in. z różnic w podejściu do prawa, jakie zarysowały się już za czasów Bulgarusa i Martinusa. Z czasem zaistniała potrzeba kompleksowego opracowania poglądów glosatorów, aby mogły stanowić pewną podstawę do powoływania się na nie w ramach sporów sądowych. W XIII wieku jeden z uczonych bolońskich, Accursius, podjął się podsumowania działalności całej szkoły glosatorów w postaci stworzenia aparatu do wszystkich części *Corpus iuris civilis*, który przeszedł do historii prawa pod nazwą *Glossa magna*. Nazwa ta podkreśla nie tylko rozmiary tego przedsięwzięcia, ale także znaczenie, jakie zyskało w nauce i praktyce prawa. Przez następne stulecia teksty kompilacji justyniańskiej były czytane łącznie ze stanowiącą niemal integralną jej część *Glossą*, która stała się autorytatywnym do niej komentarzem. Była powszechnie wykorzystywana zarówno w dydaktyce i nauce, jak i w sądownictwie, nieodłącznie towarzysząc prawnikom na różnych etapach życia.

⁷³ *Ibidem*, s. 347.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 348.